

Slavoj Zizek

Det magiska ögonblickets baksmälla

Milosevics öde är fullbordat, men Serbiens resa mot återuppbyggnad har just börjat

Så har det magiska ögonblicket inträffat; Milosevics styre är över. Men vilken vardag väntar Jugoslavien när segeryran lagt sig? Landet vacklar fortfarande under oket av västs nostalgiska dröm om ett "multietniskt" Jugoslavien. Men också i väst är man trött på den jugoslaviska krisen och redo att nöja sig med vem som helst, bara inte Milosevic. Slavoj Zizek spår en utveckling där hårdför kapitalism och våldsamt nationalism går hand i hand. Ett "förryskat" Serbien kommer med sina korrupta affärer att bli en ideal partner för väst.

Så skedde det äntligen: Milosevics styre imploderade till slut. Vart har nu alla tagit vägen som hävdade att Natos bombningar bara stärkte Milosevics ställning, att de gjorde honom till en nationalhjälte som lyckades stå emot världsmakterna? Cirkeln är sluten i ett slags poetisk rättvisa. Såg vi inte samma TV-bilder – inklusive stormningen av parlamentsbyggnaden i Belgrad – för drygt tio år sedan när Milosevic stärkte sin makt genom att skickligt manipulera den serbiska befolkningens missnöje och organisera den så kallade "yoghurtrevolutionen", den rad av massdemonstrationer som fick de regionala regeringarna i Vojvodina och Montenegro på fall? Den här gången vändes massans våldsamma kraft emot honom själv. Den magiska dimensionen i detta ögonblick består i att det alltid och per definition är oväntat, som om det dök upp *ex nihilo*. De analytiker som under lång tid förutspått Milosevics fall (med hänvisning till den katastrofala ekonomiska situationen, de militära nederlagen, inklusive förlusten av Kosovo, den serbiska heliga jorden) blev överraskade när vändningen inträffade natten efter valet: inte någon "reell" vändning, inget skifte i de "reella" maktrelationerna – bara att människor på något sätt förstod att spelet faktiskt var över.

Den makt som man fram till dess fruktat så föll samman när folk helt enkelt slutade tro på den. Resultatet måste betraktas som magiskt: spelet är över därför att människor anser att det är över. Plötsligt vaknar folket upp och inser att makten ligger i spillror, att den är ett maktlöst spöke som inte längre förföljer dem. Plötsligt är de inte rädda längre – de blir medvetna om att de inte, för att citera en välkänd fras, har något annat att frukta än just själva fruktan.

Det vore intressant att i de postkommunistiska staterna i Östeuropa söka identifiera vad som exakt bestämmer detta ögonblick – vilket på sina håll bokstavligen var just ett ögonblick, som endast varade några sekunder. I Rumänien inträffade exempelvis "avförtrollningen" på det stora massmötet i Bukarest, som Ceausescu sammankallade efter demonstrationerna i Timisoara i syfte att försäkra sig om att han fortfarande kunde räkna med folkets stöd. När folkmassan började skrika åt Ceausescu höjde han handen i en tragikomisk

och förbryllande åtbörd av impotent faderlig kärlek, som om han ville omfamna dem alla... I det ögonblicket hände egentligen ingenting speciellt, och ändå var ingenting längre sig likt – det som tidigare framkallat en blandning av rädsla och respekt framstod nu snarare som en blandning av löjligt hyckleri och en brutal, falsk styrkedemonstration.

Man måste därför helt och fullt erkänna magin i dessa unika ögonblick av universell solidaritet, där alla olikheter på något magiskt vis suddas ut och hela folket förenas i sitt hat och sitt avvisande av Honom; ledaren som fallit i onåd. Det handlar inte längre om kampen mellan två grupper i samhället, utan om samhällets egen kamp, förenat i solidariteten mellan samtliga skikt, mot Fienden. Inte undra på att namnet på den starkaste motståndsrörelsen i de östeuropeiska staterna var *Solidaritet*: "Kommunister vid makten" tjänar som själva inkarnationen av icke-samhället, av sönderfall och korruption, och förenar på ett magiskt vis alla, också de besvikna "ärliga kommunisterna", i ett motstånd riktat mot dem själva. Konservativa nationalister anklagade dem för att ha avslöjat polska intressen för den sovjetiska övermakten; affärsinriktade individer såg dem som ett hinder i vägen för kapitalismen; för katolska kyrkan framstod kommunisterna som omoraliska ateister; för jordbrukarna representerade de en våldsam modernitet med en livsstil som spårat ur; för konstnärer och intellektuella var kommunismen synonym med en förtryckande och enfaldig censur; arbetarna såg sig inte bara exploaterade av partibyråkratin utan framför allt förödmjukade av att detta skett å deras vägnar, i deras namn; och slutligen uppfattade den gamla desillusionerade vänstern regimen som ett svek mot "den sanna socialismen". Och något liknande pågår nu i Serbien: vi bevittnar den universella solidaritetens hänförda ögonblick.

I en sådan situation är det emellertid viktigare än någonsin att inte låta sig bedåras av detta magiska ögonblick. Snarare måste vi fokusera på "dagen efter", på huvudvärken och tillnyktrandet efter den totala solidaritetens berusning, där den entusiastiska sammanhållningen måste omsättas i ett konkret politiskt program eller åtminstone i en rad administrativa åtgärder. Därför är den bästa beskrivningen av läget i Serbien just nu ett berömt citat från Georg Lukácsmästerverk *Die Theorie des Romans*: "Vi står vid vägs ände, men resan har just börjat." Milosevic nådde vägs ände; hans öde är fullbordat, men Serbiens resa mot återuppbyggnad har just börjat. Den verkliga kampen i och för Serbien är inte över: Milosevics frånfälle lämnar snarare utrymme för ett val.

Valet är inte så enkelt som det kan låta. De som förespråkar en global, liberal kapitalism betraktar valet som de forna jugoslaviska republikerna står inför som ett val mellan att införa västerländsk liberal kapitalism eller framhärda i sin etniska isolering. Men tänk om detta bara är ett falskt alternativ och det finns en tredje väg, den kombination av båda som Vesna Pesic, medlem av den serbiska demokratiska oppositionen, kallat den möjliga "förryskningen" av Serbien? Tänk om vi efter Milosevic får en ny härskande elit bestående av korruperade nyrika och medlemmar av den nuvarande politiska klassen, som framställer sig själva som "västvänliga" (i syfte att erhålla finansiellt stöd från väst) medan de i själva verket fördröjer verkliga demokratiska förändringar och skyller på omständigheterna, och som (medan de i inrikespolitiken fortsätter på den nationalistiska linjen) hotar med att hårdföra nationalister kommer att ta över igen om väst drar tillbaka sitt stöd?

Med andra ord, tänk om Milosevic efter sitt frånfälle kommer att spela en Kristusliknande roll genom att ta på sig alla serbiska synder? Milosevic är en paria som för västmakterna förkroppsligar allt som är fel i Jugoslavien. Hans

frånfälle kommer därför att välkomnas som en möjlighet till en demokratisk nystart – Jugoslavien kommer att bli accepterat igen utan att behöva betala något pris för det. Detta är vad som händer i Kroatien efter president Franjo Tudjmans död. Hans begravning ignorerades av det internationella världssamfundet; de flesta kommentatorerna menade att hans rigida hållning varit det största hindret för demokratiseringen och att hans bortgång öppnar upp för ett demokratiskt Kroatien – som om Kroatiens mörka sidor, från korruption till dess egen "etniska rensning", nu på ett magiskt vis försvunnit ur fokus och begravts tillsammans med Tudjmans kropp. Är detta också den sista tjänst Milosevic kommer att kunna göra sin nation?

Parallellen till Kroatien visar dock med all önskvärd tydlighet på skillnaden: att minnet av Tudjman efter hans död raderades ut och bara lever kvar i skandalerna från hans tid vid makten är, hur paradoxalt det än kan låta, ett gott tecken. Det visar att Tudjmans auktoritet var av det ytliga slaget, att den kroatiska staten förmådde överleva honom utan större svårighet. I Serbiens fall är situationen betydligt mer komplex: vad Milosevics styre stod för var kvarlevorna av den gamla kommunistiska nomenklaturen som fortsatte att dominera statsapparaten och ekonomin, från armé och poliskår till utbildning, medier och storföretag. Och därför kommer uppgiften att rena detta Augiasstall att bli betydligt mer krävande och hota att slita sönder den sociala väven.

Nu när Milosevics era tycks vara över är det dags att ställa tre enkla och naiva men oundvikliga frågor: Var den nationalism som exploderade i Jugoslavien för tjugo år sedan verkligen ett "regressivt" 1900-talsfenomen? Hade man kunnat undvika den katastrofala vändning som utvecklingen tog? Och vad var det som gick snett i västmakternas inblandning?

I dag framstår alla interaktiva sociala band och mönster – vadUlrich Beckkallar det "reflexiva samhället", från olika former av sexuellt partnerskap till etnisk identitet – mer och mer som något som måste improviseras och prövas. Frågan om muslimerna som en etnisk och inte bara religiös grupp i Bosnien är typisk. Genom hela Jugoslaviens historia har Bosnien varit platsen för potentiella spänningar och tvister, för strider mellan serber och kroater. Problemet är bara att den största gruppen i Bosnien varken var de ortodoxa serberna eller de katolska kroaterna, utan muslimerna, vars etniska ursprung alltid givit upphov till tvister: Är de serber eller kroater? För att stävja denna härd av potentiella (och faktiska) konflikter vidtog kommunisterna på 60-talet en påfallande enkel åtgärd: man utropade muslimerna till en autonom etnisk folkgrupp, inte bara en religiös grupp, så att de undslapp tvånget att identifiera sig som antingen serber eller kroater. Vad som från början var en pragmatisk politisk konstruktion ledde efter hand till att muslimerna började uppfatta sig som en nation genom att systematiskt skapa sig en tradition etc. Fortfarande finns det dock ett drag av medvetet val i deras identitet: under det postjugoslaviska kriget i Bosnien tvingades man i sista hand att välja etnisk identitet – när militären stoppade någon och under hot frågade honom eller henne "Är du serb eller muslim?" syftade frågan inte på någon nedärvd etnisk tillhörighet, det vill säga i frågan fanns alltid en underton av "Vilken sidaväljerdu?". (Regissören Emir Kusturica, som kommer från en etniskt blandad muslimsk-serbisk familj, har till exempel valt en serbisk identitet.) Svaret på den första frågan är alltså: snarare än "regressiva" är de postjugoslaviska etniska identiteterna ett fenomen som*återvänder till oss inte från det förflutna, utan från framtiden.*

Detta har västmakterna inte insett. Den allmänna uppfattningen är att en av huvudorsakerna till kriget var det alltför tidiga diplomatiska erkännandet av

Sloveniens, Kroatiens och Bosniens självständighet: utan löftet om erkännande så hade de "separatistiska" republikerna aldrig frigjort sig och Jugoslaviens enhet bestått... En sådan uppfattning är inte bara felaktig – erkännandet förutom hade kriget bara blivit ännu grymmare och mer utdraget, och hela Jugoslavien hade förvandlats till ett Bosnien – utan i efterhand står det klart att det enda sättet att undvika det utdragna blodbadet hade varit *att riskera en militär konfrontation tidigare*.

När den första väpnade konflikten utbröt i juni 1991 (mellan Slovenien och den jugoslaviska armén) bestämde sig Kroatien för att inte stödja Slovenien utan förbli neutralt och inte på något sätt ställa sig i vägen för de jugoslaviska arméerna på sitt territorium – helt i strid med det hemliga avtal mellan Slovenien och Kroatien enligt vilket den ena republiken skulle hjälpa den andra i händelse av att någon attackerades. Varför avstod Kroatien? Den kroatiska ledningen var splittrad: medan försvarsministern, den före detta kommunistiske generalen Martin Spegelj, ville att Kroatien skulle ge sig in i striden valde president Franjo Tudjman passiv lydnad. Varför? Den officiella förklaringen löd att Kroatien ännu inte var redo för militär konflikt, att det hade varit lika med självmord att försöka stå emot den jugoslaviska armén. De verkliga motiven var dock betydligt mer illavarslande: Tudjman hade redan gjort en hemlig överenskommelse med Milosevic om att stycka Bosnien mellan Serbien och Kroatien, och motståndet mot den jugoslaviska armén skulle ha hindrat en sådan överenskommelse, eftersom den jugoslaviska arméns förlust skulle ha lett till självständighet, eller till och med suveränitet för samtliga delrepubliker, Bosnien inräknat.

Rent militärt skulle sloverer och kroater, om man gemensamt gjort motstånd, utan större svårighet ha besegrat den jugoslaviska armén av den enkla anledningen att den jugoslaviska armén ännu inte blivit "etniskt rensad"; befälen förfogade inte över trupper som de kunde lita på. Eftersom truppena bestod av en blandning av den jugoslaviska befolkningen skulle de definitivt ha vägrat att attackera slovenska eller kroatiska städer; den enda möjligheten för den jugoslaviska armén hade varit att genomföra massiva luftangrepp. Detta hade inte varit möjligt, inte bara för att det aldrig hade tolererats av världssamfundet utan för att majoriteten av piloterna var kroater och sloverer.

Det paradoxala är alltså att det var vänstern som i Kroatien 1991 förespråkade en öppen militär konfrontation, medan Tudjman undvek den genom sitt hemliga avtal med Milosevic. Genom att tidigt konfrontera den jugoslaviska armén hade man kunnat besegra den till priset av färre döda och sårade än vad som blev fallet i Bosnien under åren som följde, vilket i sin tur hade öppnat upp för en liten men realistisk möjlighet att förhandla om en ny jugoslavisk modell. Vad västmakterna inte begrep (och som tog dem tio år att inse) var att det forna Jugoslavien dog 1987 när Milosevic tog makten i Serbien och satte den explosiva blandningen av nationalism och kommunism i spel. Paradoxalt *nog hade det enda sättet att undvika en splittring av Jugoslavien varit att stödja det slovenska och kroatiska "utträdet" ur den jugoslaviska armén 1991*.

Den bästa illustrationen av vad som var och är grundläggande felaktigt i den västerländska vänsterns hållning när det gäller kriget i Jugoslavien är deras skenheliga missnöje med kosovoalbanernas beteende efter tillbakadragandet av den jugoslaviska armén: "Se där, albanerna är inte bättre än serberna – resultatet av västmakternas inblandning är att det nu är albanerna som utsätter serberna för etnisk rensning!" Och vad hade västmakterna väntat sig? Att albanerna skulle uppföra sig som mångkulturellt toleranta änglar och efter årtionden av serbisk terror vänskapligt omfamna sina förtryckare? För att

undvika alla missförstånd: albanernas serbiska rensningar måste entydigt fördömas och förhindras, men man borde också ta nästa logiska steg och helt enkelt konstatera att *den enda hållbara lösningen i en situation som präglas av etniskt hat är en "kantonisering" av Kosovo i en albansk och en serbisk del.*

I väst var man klok nog att de facto acceptera delningen av Bosnien i tre separata delar, vilket resulterat i att åtminstone någon form av normalt liv börjar återvända dit. Varför inte acceptera samma sak i Kosovo, där spänningarna mellan albaner och serber är ännu starkare och djupare än mellan de etniska grupperna i Bosnien? Svaret är naturligtvis att väst inte vill överge sin nostalgiska dröm om ett "multietniskt" Jugoslavien: Kosovo är den sista resten av det forna Jugoslavien där drömmen fortfarande kan förverkligas. Att finna sig i en delning av Kosovo skulle innebära det slutliga sammanbrottet för den idé som bar upp västmakternas inblandning i Jugoslavien. Folket i Kosovo, både serber och albaner, får nu betala priset för att vara det stoff som den Andres dröm (västs) är vävd av: inga lagar, ingen oberoende folkförsamling, löjeväckande situationer som när femtio Nato-soldater eskorterar en serbisk familj genom albanskt territorium... I dag ser vi tydligt de på samma gång absurda och katastrofala resultaten av att man på ett hänsynslöst vis försökt påtvinga Kosovo en främmande ideologisk dröm.

I Serbien kan det i nuläget verka som om den presidentvalda Vojislav Kostunica är rätt man på rätt post: en övertygad nationalist (och därför accepterad i de breda folklagren; han kan inte avfärdas som en västerländsk lakej) och på samma gång en osynlig, demokratisk byråkrat som står för precis det som Serbien saknat under Milosevic. Denna kombination av egenskaper kan emellertid fungera på motsatt sätt, så att vi hamnar i den nationalistiska hållning som producerade den "normala" Milosevic, inte Milosevics "excesser". Milosevic kommer med andra ord inte att förkastas för att han var en nationalist som underbläste etniskt hat och våld, utan för att han var en hänsynslös politiker som spelade på nationella känslor i syfte att behålla makten och blåsa nytt liv i kommunismen. I stället skall vi nu bli *ärliga och sann* nationalist. Mycket tyder på det: Kostunica ropade efter starka serbiska ställningar i Bosnien och Kosovo; han avvisade Daytonavtalet som ett svek mot serbiska intressen; när han utropade det nya Serbiens fred med Montenegro och världen nämnde han ingenting om fredsavtalet med albanerna i Kosovo; han har hävdat att Milosevic var "Natos legohjon", att hans politik var pro-muslimsk, pro-albansk och pro-kroatisk medan han (Kustunica) själv förespråkar sanna serbiska intressen.

De här påståendena måste betraktas mot bakgrund av krisen i Jugoslavien och dess rötter. Det som fick bägaren att rinna över var när två i sig disparata, motsatta element tvingades ihop: den kommunistiska nomenklaturans kamp för att behålla makten och den antikommunistiska nationalism som legat och grott bland konservativa poeter och författare. Utvecklingen tog en katastrofal vändning när nomenklaturen själv övertog nationalismen som överlevnadsstrategi i Serbien 1986. Milosevic "manipulerade" visserligen nationalistiska känslor, men det var poeterna som bistod honom med material att manipulera med. De – de ärliga poeterna, inte de korrupta politikerna – fanns med redan vid upprinnelsen under 70-talet och tidigt 80-tal, där de sådde fröna till en våldsam nationalism inte bara i Serbien utan även i andra före detta jugoslaviska republiker. I stället för det industrimilitära komplexet fick vi i det forna Jugoslavien ett poetiskt–*militärt* komplex, personifierat av Radovan Karadzic, den bosniskserbiske poeten–krigaren. *Landens fenomenologinämner Hegel* "die stumme Fortweben des Geistes" – det underjordiska arbetet med att förändra ideologiska koordinater som mestadels

är osynliga men som sedan plötsligt exploderar och tar alla på sängen. Detta var vad som skedde i det forna Jugoslavien på 70- och 80-talen. När det exploderade i slutet av 80-talet var det redan för sent; det gamla ideologiska samförståndet var genomruttet och kollapsade av sig självt.

Detta för oss tillbaka till den rådande situationen i Serbien: hur radikalt kommer tillnyktrandet att bli? Kommer det nya självmedvetandet än en gång att leda till att man skyller på de andra (Nato, arvet från kommunismen, Milosevic) och på nytt framställer serberna som de eviga offren? Eller kommer man att nå fram till en sann katharsis och spåra rötterna till den samtida katastrofen i sitt förflutna? Kommer Serbien att fortsätta med leken "vem förrådde de nationella intressena", eller kommer man att orka möta det etiska förräderi som tillhör den excessiva nationalismen? Det vill säga: Kommer man i Serbien att inse vad man gjort under det senaste decenniet, eller kommer man bara att vakna upp till en ny dröm? Och detta grundläggande val har, för att undvika alla missförstånd, ingenting med integrerandet av Serbien i den västerländska gemenskapen att göra. Det är absolut inte sant att endast ett Serbien som renat sig själv från sin nationalistiska skuld kommer att accepteras av väst. I väst är man trött på den jugoslaviska krisen, och redo att nöja sig med vem som helst, bara inte Milosevic. När väst väl kan rädda sitt ansikte och konstatera att demokratin har segrat, så kommer integrerandet av Serbien att gå snabbt och lätt, och pengarna kommer att flöda. Det "förryskade" Serbien kommer med sina "ärliga nationalister" och sina korrupta affärer att, om någon, bli en ideal partner för väst.

Published 2001-03-27
Original in English
Translation by Ylva Gustafsson
Contribution by Ord&Bild
© Ord&Bild